TERİM OLARAK SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS

Le patrimoine culturel immatériel comme un terme

Intangible Cultural Heritage as a Term

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ*

ÖZ

Somut olmayan kültürel miras terimi, yeni bir disiplinin adı değildir. Mevcut bir disipline yeni ad olarak da önerilmemiştir. Bu nedenle *halk bilimi*nin yeni adının somut olmayan kültürel miras olduğunu düşünmek yanlıştır. *Somut olmayan kültürel miras* terimi, UNESCO'nun kültürel mirasın korunması ile ilgili çalışmalarından doğmuş ve yaygınlık kazanmıştır. Terimin icadının UNESCO içinde uzun bir serüveni vardır. Özellikle 1972 tarihli *Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi*'nde tanımı yapılan *kültürel miras*ın tamamen *somut* oluşu, 2003 tarihli *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*'nin hazırlanma gerekçesinin ve adının belirlenmesinde etkili olmuştur. 1972 Sözleşmesi'nin kabulünden sonraki dönemde UNESCO belgelerinde sırayla *folklor, popüler ve geleneksel kültür, maddi olmayan miras ve sözlü ve somut olmayan kültürel miras* gibi terimler kullanılmıştır. 1973 Tarihli *Bolivya Bildirgesi*'nde *folklor,* UNESCO içinde 1982 yılında kurulan bölüme *maddi olmayan kültür,* 1989 *Tavsiye Kararı*'nda *popüler ve geleneksel kültür,*1997/98 *Başyapıtlar İlan Programı*'nda *sözlü ve somut olmayan kültürel miras* terimleri tercih edilmiştir. Ancak, UNESCO içinde Sözleşme metninin hazırlık döneminde 2002-2003 yıllarında yapılan hükümetler arası uzmanlar toplantılarında korunması istenen alanı kapsayacak en uygun terimin *somut olmayan kültürel miras* olduğu sonucuna varılmış ve sözleşme metninde hem *folklor*, *antropoloji* veya *etnoloji* disiplin adlarına hem de UNESCO belgelerinde daha önce kullanılan diğer terimlere yer verilmemiştir. UNESCO'nun çalışma dilleri olan İngilizce ve Fransızcada eş zamanlı olarak üretilen *intangible cultural heritage,* veya *patrimoine culturel immatériel*'in Türkçeye çevirisinin *maddi olmayan kültürel miras, materyali olmayan kültürel miras, materyalsiz kültürel miras* veya *somut olmayan kültürel miras*'tan başka türlü olması beklenemezdi.

Anahtar Kelimeler

Folklor Disiplini, UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Miras

RÉSUMÉ

Le terme de *patrimoine culturel immatériel* n'est pas le nom d'une nouvelle discipline. Il ne doit pas être considéré comme un nouveau nom pour *le folklore. Le patrimoine culturel immatériel*, est né à partir des études de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel et a ainsi gagné l'extension. La création de ce terme a une longue histoire dans l'UNESCO. La modification de la durée de patrimoine culturel strictement comme «*matériel*» dans *la convention de 1972 pour la sauvegarde du patrimoine culturel et naturel* a conduit à l'élaboration et la création de *la convention de 2003 pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel de l'humanité.* Après l'adoption de la Convention de1972, dans les prochains documents de l'UNESCO, le terme de *folklore*, la *culture populaire et traditionnelle*, *le patrimoine immatériel*, *le patrimoine oral et immatériel de la culture* ont été utilisés. En 1973, la déclaration de Bolivie utilisé le terme de *folklore*, alors que l'UNESCO a utilisé le terme de *culture immatériel* pour la nouvelle division de la culture, puis utilisé le terme de *culture populaire et traditionnelle* dans la Recommandation de 1989 et de la *culture oral et immatériel* pour le programme 1997-1998 des chefs-d'œuvre. Cependant, il est décidé dans les réunions intergouvernementales d'experts en 2002 et 2003 dans le cadre de la préparation du processus de préparation de la nouvelle convention, que le exact et la durée expression pour cette convention devrait être le *patrimoine culturel immatériel* et donc ne pas utiliser précédemment les termes utilisés dans d'autres outils de travail de l'UNESCO ainsi que d'autres termes tels que *folklore*, *anthropologie* ou *ethnologie*. La création simultané de la expression *patrimoine culturel immatériel* dans les langues de travail de l'UNESCO qui sont français et en anglais, peut traduire en turc en tant que *maddi olmayan kültürel miras, materyali olmayan kültürel miras, materyalsiz kültürel miras ou somut olmayan kültürel miras.*

Mots-Clés

Discipline de folklore, UNESCO, Patrimoine culturel immatériel

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi, ocaloguz@gazi.edu.tr

UNESCO'nun 2003 yılında yapılan 32. Genel Konferansının 17 Ekim 2003 tarihli Genel Kurulu'nda kabul edilen Sözleşme'ye göre, UNESCO sisteminde İngilizcesi *intangible cultural heritage,* Fransızcası *patrimoine culturel immatériel* olan ve Türkçeye ve başta TBMM tarafından onaylanan kanun[1] olmak üzere konuyla ilgili Türkçe mevzuata *somut olmayan kültürel miras* şeklinde çevrilen terimin, *folklor*un veya Türkçedeki en son karşılığıyla *halk bilimi*nin yeni adı olduğu sanısı, ne yazık ki Türk üniversitelerinde giderek yaygınlık kazanmaktadır.[2] Oysa bu terim, UNESCO bünyesinde 1970'lı yıllarda güç kazanan, uzman tartışmalarıyla genişleyen ve günümüze doğru geldikçe yeni boyutlara ulaşan çalışmalar sırasında bilimsel bir disiplinin değil, bir kültürel miras koruma programının adı olarak ortaya çıkmış ve yayılmıştır.[3]

Kurucuları arasında Türkiye'nin de bulunduğu UNESCO, 1945 yılında hazırlanan ve 1946 yılında yürürlüğe giren *Kuruluş Sözleşmesi*'nden[4] sonra, 1950 tarihli *Eğitimsel*, *Bilimsel ve Kültürel Objelerin Taşınması Üzerine Uzlaşma* başlıklı belgesi ve bu belgenin 1976 tarihli *Protokol*'ü ile her ne kadar doğrudan kültürel mirasın korunmasına yönelik olmasa da içinde kültürün de bulunduğu uluslararası alanda önemli ilk düzenlemesini yapmıştır. Eğitim ve bilim objeleriyle birlikte kültür objelerine de dikkat çekilen bu belgeden sonra UNESCO'nun kültüre ve kültürel miras alanına yönelik koruma programlarına kronolojik sırayla bakıldığında, önceliğin savaş, çatışma ve benzeri iç karışıklıklar durumunda tarihsel ve sanatsal açıdan yüksek değere sahip olduğu öncelikle uzmanlar ve genel anlayış içinde uluslararası toplum tarafından kabul edilen ve taşınabilir nitelikte olan kültür varlıklarına verildiği anlaşılır. UNESCO'nun doğrudan kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk sözleşmesi 14 Mayıs 1954 tarihinde kabul edilen *Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve Protokolü*'dür. Bu Sözleşmede de 1950 tarihli Uzlaşmada olduğu gibi korunması hedeflenen kültürel mirastan kastedilenin zamanın anlayışına göre tarih ve sanat açısından değerli bulunan "objeler" olduğu açıktır. UNESCO, kültürel mirasın korunmasına yönelik ikinci önemli belgesini 14 Kasım 1970 tarihli *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme* ile ortaya koymuştur. Adından da anlaşılacağı üzere bu Sözleşme de objelerin korunmasına yöneliktir ve tarihî eser kaçakçılığını önleme amaçlıdır. UNESCO 1954 ve 1970 tarihli iki ayrı sözleşmeyle kültürel objelerin silahlı çatışma veya tarihî eser kaçakçılığı nedeniyle korunamaması tehlikesine karşı önlem alınması yönünde hükümetler arası düzenleme yaptıktan sonra, bu iki sözleşmenin tanımladığı konuların dışında kalan diğer kültürel mirasların korunmasına yönelik bir düzenlemeyi ise 16 Kasım 1972 tarihinde *Kültürel ve Doğal Dünya Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme* ile gerçekleştirmiştir. Bu Sözleşme'nin kültürel mirasın korunmasına yönelik cesur ve güçlü bir vurgusu varsa da, yapılan miras tanımına göre hedeflenen korumanın sadece "*Tarih, sanat ve bilim bakı-*

mından evrensel değere sahip mimari eserler, buralarda yer alan resimler ve yazılar, arkeolojik karakterli yapılar, mağaralar, harabeler ve bunlarla bütünlük kazanan doğal çevre…" olarak belirlenmesi, UNESCO'nun bu tarihe kadar hazırladığı sözleşmelerdeki korunması gereken kültürel miras algısının "obje/nesne" ve "yapı/mimari" odaklı olduğunu göstermektedir.

İşte tam bu noktada ve bu tarihten sonra UNESCO çevrelerinde korunması gereken kültürel mirasın objelerden ve yapılardan ibaret olmadığını savunan aydınların ve UNESCO uzmanlarının sesi duyulmaya başlamıştır. UNESCO her ne kadar, 1952 tarihli *Yazar Hakları Evrensel Sözleşmesi*'ni hazırlamış ve bu sözleşmeyi 1971 yılında güncellemiş, ayrıca 26 Ekim 1971 tarihinde *İcracı veya Çevirmen Sanatçıların, Radyo Yayınları Kurumlarının ve Gramofon Yapımcılarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi*'ni hazırlayarak "obje" odaklı olmayan kültürel mirasa, kültürel ifade çeşitliliğine veya kültür yaratıcılığına da eğilmiş olsa da, kuşaktan kuşağa sözlü ortamlarda aktarılan ve bu yolla yaşatılan kültürel miras hakkında sözleşme düzeyinde bir düzenleme yapmamış olduğu gerçeği, 1972 Sözleşmesi'nin kültür tanımından sonra daha güçlü bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Nitekim bu eleştiriler ilk meyvesini 1972 Sözleşmesi'nin kabulünün üzerinden daha bir yıl bile geçmeden 1973 yılında Bolivya'da yapılan bir toplantıda vermiştir. Toplantının ana teması, 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerinin kapsamı dışında kalan kültürel mirasın UNESCO bünyesinde nasıl korunacağı sorunudur. Bu toplantıya katılan uzmanlar tarafından bulunan ve uluslararası topluma önerilen çözüm, 1952 yılında hazırlanan ve 1971'de güncellenen *Yazar Hakları Evrensel Sözleşmesi*'ne *Folklorun Korunması Protokolü*'nün eklenmesi şeklinde olmuştur. UNESCO tarihine *Bolivya Deklarasyonu* olarak geçecek olan bu belgenin en önemli yönü, UNESCO çalışmalarında ilk kez böylesi bir belge düzeyine çıkarılarak *folklor*un korunması gereken bir kültürel miras olarak tanınması ve tanımlanmasıdır. Bu belgenin diğer ve önemli bir özelliği ise Bolivya gibi sözlü kültürel mirası veya -disiplinin adıyla söyleyecek olursak- folkloru ve sözlü geleneği güçlü bir şekilde yaşatan bir ülkede hazırlanmasıdır. Bu seçimin UNESCO tarafından 1954, 1970 ve 1972 sözleşmelerinin tanımları ve hedefleri dışında kalan ve korunması talep edilen kültürel mirasın nelerden oluştuğuna dair belirginleşmiş bir tercihe dayandığı açıktır. *Bolivya Deklarasyonu*'nda korunması talep edilen mirasın adının *antropoloji*, *etnoloji* veya sözlü kültürle ilgilenen başka bir disiplin yerine *folklor*dan ödünçlenmesi de tercihin nedeni, yönü ve amacı hakkında belirleyicidir.

Kültürel miras tanımının genişletilmesini ve *Bolivya Deklarasyonu*'nun UNESCO içinde ve UNESCO ile bağlantılı bilim çevrelerinde gündemde kalmasını sağlayan aydınlar arasında 1982 yılına kadar korunması talep edilen kültürel mirasın *folklor* terimiyle karşılanmasına devam edilmiştir. Bu tarihte UNESCO Genel Direktörlüğü bünyesinde *Folklorun Korunması Uzmanlar Komitesi* oluşturulurken *Materyalsiz Miras Bölümü*'nün kurul-

ması kararı alınır. Bu kararla birlikte UNESCO'nun 1945 tarihli Kuruluş Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 1946 yılından bu yana ilk kez folklorun korunmasına yönelik ciddi bir adım atılırken oluşturulan birimin adının *antropoloji, etnoloji* veya 1973 *Bolivya Deklarasyonu*'ndan beri kullanıldığı şekliyle *folklor* yerine *materyalsiz miras* veya *manevi miras* olarak belirlenmesi geleceğe yönelik oldukça önemli bir ilk adım olarak görülmelidir.

Bu tercih 1954, 1970 ve 1972 Sözleşmelerinin dışında kalan ve korunacak olan kültürel mirasın tanımı ve adlandırılması yönüyle olduğu kadar *antropoloji, etnoloji veya folklor* teriminin kapsayıcı bulunmamasına yönelik de ilk ciddi işaret olarak da kaydedilmelidir. Bolivya'da *folklor* adıyla başlayan çalışmaların UNESCO merkezine geldikçe ve çok kültürlü, çok dilli katkılarla zenginleştikçe korunacak kültürel miras alanının tanımlanmasında ve terimleştirilmesinde anlaşmazlıkların derinleşmesi kaçınılmaz olmuştur. İngilizce ve İspanyolca konuşulan ülkelerde yaygın olan *folklor* teriminin *Arts et traditions populaires*'in kullanıldığı Fransızca ve *Volkskunde*'nin kullanıldığı Almanca konuşulan ülkelerde tercih edilmemesi, Rusça konuşulan ülkelerde ise *folklor* teriminin sözlü edebiyat anlamına gelmesi gibi derin farklara bir de Alan Dundes'in işaret ettiği şekilde folklor ile köy arasında kurulan ilişkiye[5] istinaden köysüz kültürlerde folklorun olmadığına dair yorumların eklenmesiyle, korunması hedeflenen kültürel mirasın *folklor* olarak adlandırılmasının mümkün olmadığı daha 1982 yılında görülmüştür.

Nitekim UNESCO'nun 17 Ekim-16 Kasım 1989 tarihlerinde gerçekleşen 25. Genel Konferansı'nın 15 Kasım 1989 tarihli Genel Kurul oturumunda kabul edilen *Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması Tavsiye Kararı*'na bu kaygıların yansıdığı ve UNESCO'nun yeni bir hükümetler arası belgeyle korunmasını öngördüğü mirası adlandırmada ve tanımlamada folklor teriminden uzaklaştığı görülmektedir.[6] Yaklaşık beş sayfalık bir metne sahip olan *Tavsiye Kararı*'nın "Giriş" kısmında kararın hazırlanma gerekçesi ve korumaya yönelik çerçevesi ortaya konulmakta, "Geleneksel ve Popüler Kültürün Tanımı", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Kimliğine Belirleme", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Muhafazası", "Geleneksel ve Popüler Kültürün (Yaşatılarak) Korunması", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Yayılması", "Geleneksel ve Popüler Kültürün Korunması" ve "Uluslararası İşbirliği" başlıklarını taşıyan yedi bölümde ise diğer koruma biçimlerine ve uluslararası işbirliğine dair hususlara yer verilmektedir. Somut olmayan kültürel miras teriminin ortaya çıkış serüvenini takip edebilmek için *Tavsiye Kararı*'nın gerek başlığında gerekse metninde yer verilen "Geleneksel ve Popüler Kültür" terimi üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.

Şu hususu hatırda tutmak gerekir ki UNESCO, yeni bir belge ile korunması amaçlanan ve 1972 Sözleşmesi'nin dışında kalan *kültür mirası*nın hangi terimle karşılanacağı konusunda 1989 *Tavsiye Kararı* öncesinde ve sonrasında -2003 yılında kesinlik kazanan "Somut Olmayan Kültürel Miras" te-

rimine kadar- ortak bir anlayış geliştirememiştir. Örneğin, 1973 yılındaki *Bolivya Deklarasyonu*'nda "Folklor" terimi kullanılırken, 1982 yılında UNESCO'da kurulan konuyla ilgili bölüm "Gayrimaddi Miras" (patrimoine non-matériel) adını taşımaktadır. UNESCO'nun 1987 yılında gerçekleşen 24. Genel Konferansında ise "Folklorun Korunması" ifadesine yer verildiği görülmektedir. 1989 yılına gelindiğinde ise 1999 yılına kadar yapılan bölgesel çalışmalarla ve düzenlenen toplantılarla varlığını ve etkisini sürdüren "Geleneksel ve Popüler Kültür" ifadesinin bütün yaygınlığına ve *Tavsiye Kararı* olarak kabul edilmiş belge değerine rağmen "folklor" terimine dönüşler yaşanmıştır. Nitekim *Tavsiye Kararı*'nın benimsenip uygulanmasına yönelik olarak düzenlenen 8 bölgesel toplantıdan sonra ABD'nin başkenti Washington'da 27-30 Haziran 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen *Geleneksel Kültürün ve Folklorun Korunmasına Bağlı Olarak 1989 Tavsiye Kararının Küresel Değeri: Yerel Katılım ve Uluslararası İşbirliği* adlı uluslararası konferansta Tavsiye Kararındaki "popüler" kelimesinin yerine "folklor" kelimesinin getirilerek başlığın "Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması" şeklinde değiştirilmesine rağmen metin içinde "geleneksel ve popüler kültür", "popüler kültür" ve "somut olmayan kültürel miras" terimlerine de yer verilmesinden hareketle korunacak miras alanının nasıl adlandırılacağı konusundaki kararsızlığın ortadan kaldırılamadığı rahatlıkla söylenebilir. 1973 yılında kabul edilen *Bolivya Deklarasyonu*'nda yer bulan *folklor* teriminin 1989 Tavsiye Kararının yanı sıra 1997/1998 yıllarında kabul edilen Başyapıtlar İlan Programı'nda[7] kullanılan "İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası" terimini de öteleyerek 1999 yılında tekrar kullanılması, toplantının düzenlendiği yerin ABD gibi İngilizce konuşulan ve *folklor* terimini kullanan etkili bir ülke olması ile ilişkilendirilebilir. Zira 1997/1998 yıllarında benimsenen Başyapıtlar İlan Programı'nda yer bulan "Sözlü ve Somut Olmayan" ifadesini içeren ve 1972 *Sözleşmesi*'nin *Dünya Miras Listesi*'ni çağrıştıran güçlü bir sistem UNESCO içinde kurulmuşken 1999 yılında ABD'de yapılan toplantıda bu terimin kullanılmamasının başka türlü açıklaması yapılamaz.

UNESCO'nun 32. Genel Konferansı'nın 17 Ekim 2003 tarihli oturumunda kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*'ne gelince, bu sözleşmenin tanımladığı ve öğelerini belirlediği somut olmayan kültürel miras, büyük ölçüde halk bilimcilerin öteden beri çalışmakta olduğu ve çoğu zaman "folklor" olarak adlandırdıkları alanda belirmektedir. Böyle bir tespitten sonra şu sorunun sorulması beklenebilir. Öyleyse Sözleşme'de neden *folklor* terimine yer verilmedi? Bu noktada iki konuyu birlikte ele almak gerekiyor. Öncelikle yukarda da belirtildiği üzere *folklor* teriminin kullanımı veya kapsamı üzerinde bütün kültürlerde ve dil çevrelerinde ortak bir anlayış bulunmadığı hatırda tutulmalıdır.[8] İkinci olarak ise, *Sözleşme*'nin tanım ve kapsam kısımlarına bakıldığında, *somut olmayan kültürel miras* teriminin bilinen tanımları çerçevesinde *folklor*a nazaran daha fazla miras unsurunu

tanımladığı ve kapsadığı düşüncesinin Sözleşme metnini oluşturan uzmanlar ve bu metni kabul eden devletler arasında kabul gördüğü anlaşılmaktadır.[9] Nitekim 2002-2003 yılları arasında yapılan hazırlık çalışmalarını yürüten ve UNESCO üyesi ülkelerden katılan "Hükümetler Arası Uzmanlar"[10], *Sözleşme*'nin adında "folklor", "etnoloji" veya "antropoloji" gibi bilim adlarının kullanılmaması konusunda uzun tartışmaların sonunda uzlaşmışlardır. Bunun nedenlerinden biri bu bilim adlarının iki yüzyıllık dönemde çeşitli kuramlarla ortaya çıkmış birbirinden farklı tanımlarının bulunması ve bunun doğuracağı gereksiz tartışma ve kargaşa olarak görülmüştür. Diğer bir neden ise, bu disiplinlerin sempatiyle eğildiği alanların dışında kalan "ortak bellek" alanlarını da *Sözleşme*'nin korumayı hedeflemesidir. Öte yandan belki üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri olarak da Sözleşme'nin bir araştırma alanını tanımlamadığının, bunun aksine olarak ortaya koyduğu yöntemlerle korunması gerektiğine inandığı miras alanlarını belirlediğinin dikkatlerden uzak tutulmaması gerektiğidir. Sözleşme tanımladığı ve korunması gerektiğini ifade ettiği miras alanına salt "araştırma", "derleme ve arşivleme" gibi bilimsel veri toplama açısından değil, kültürel mirasın yaşatılarak korunmasına bağlı olarak "aktarım", "örgün ve yaygın eğitim", katılım" gibi konulara da öncelik vermekte ve "ortak bellek", "paylaşılan deneyim", "toplumsal kimlik" veya "tarihsel süreklilik" (Oğuz 2013: 3) gibi temaları da içerecek bir yaklaşımla hedeflenen mirasın korunmasını amaçlamaktadır.

Somut olmayan kültürel miras teriminin 1973'ten 2003'e uzanan yaklaşık 30 yıllık sürede nasıl ve hangi değerlendirmelerin sonunda ortaya çıktığını irdeleyen ve özetleyen bu çalışmanın sonuna, bazı halk bilimci akademisyenler ve dil duyarlılığı taşıyan uzmanlar tarafından terimin Türkçe çevirisine yönelik eleştirilere de dokunmak gerekmektedir. Konuyu yakından gözlemleyen biri olarak üzülerek ifade etmeliyim ki, kabul edildiği 2003 yılından 2013 yılına kadar geçen 10 yıllık süre içinde UNESCO çalışmalarına doğrudan katılan birkaç halk bilimci dışında Sözleşme'ye analitik ve içerikli bir eleştiri getirilmemiş[11], sadece "somut olmayan" ifadesinin uygun olmadığı düşüncesi daha çok "tezyif edici" bir dille ifade edilmiştir.

Kavramlar, terimler ve adlar her zaman tartışma konusu edilebilir. Çoğu adlandırmanın uygun olmadığı, ancak zaman içinde benimsenip yaygınlık kazandığı da bilinen bir hususdur. Terimin kapsayıcı olmadığına veya isabetsiz bir seçim olduğuna yönelik ve daha çok geçmişe gönderme yapan tartışmalardan sonra, 2006 yılında TBMM tarafından kabul edilen Kanunla verilmiş bir addan geri dönülemeyeceği hususu göz önünde bulundurularak sonucu değiştirmeyen yararsız tartışmalar yerine metnin özüne ve uygulanmasına dair eleştirilerin ortaya konulması gerekmektedir.

Somut olmayan teriminin kullanımı, UNESCO'nun "obje" odaklı kültürel miras tanımları ve koruma yaklaşımlarının içinden ve "tepkisel" olarak doğmuştur. UNESCO'nun bu Sözleşme'ye kadar kültürle ilgili en önemli belgeleri, tarihî eser veya mi-

mari gibi "somut" yani İngilizce ifadesiyle "tangible" ve Fransızca karşılığıyla "matériel" kültür ürünlerine odaklanmıştır. İlk kez bu Sözleşme ile -Sözleşme düzeyinde bir belge ile- materyali olmayan kültürün korunması hedeflenmiştir. Bu anlayışın "somut olmayan" terimini yani İngilizce ifadesiyle "intangible" ve Fransızca karşılığıyla "immatériel" terimini ortaya çıkardığı söylenebilir.

Türkiye'de üzerinde en fazla durulan, karıştırılan veya polemik konusu yapılan husus ise "somut olmayan" ifadesinin karşılığının "soyut" olduğu, bu nedenle de "intangible cultural heritage" veya "patrimoine culturel immatériel" terimlerini Türkçeye "soyut kültürel miras" olarak çevirmek gerektiğidir. Bu Sözleşme gibi hükümetler arası hukuki bir belge bir yana herhangi bir çeviride de metnin özüne ve ruhuna bağlı kalmak esastır. Eğer Sözleşme'nin orijinalinde Türkçe "soyut" teriminin karşılığı kullanılmış olsaydı ve Türkçeye çevirenler buna rağmen "somut olmayan" ifadesine yer verselerdi bu yönde yapılacak eleştiriler haklı olabilirdi. Somut olmayan yerine belki Azerbaycan'ın yaptığı çevirideki gibi "gayrimaddi" ifadesinin Türkiye Türkçesindeki benzeri olarak "maddi olmayan" da kullanılabilirdi. Ancak o zaman da "maddi olmayan" ifadesinin karşılığı "manevi" olmalıdır şeklinde eleştiriler yapılabilirdi.

UNESCO içinde yürütülen kültürel miras koruma çalışmalarda ortaya çıkan ve Sözleşme'nin hazırlık sürecinde Hükümetler Arası Uzmanlar tarafından benimsenen *intangible cultural heritage,* veya *patrimoine culturel immatériel*in Türkçeye *maddi olmayan kültürel miras, materyali olmayan kültürel miras, materyalsiz kültürel miras* veya *somut olmayan kültürel miras* şeklinde çevrilmesi bir tercih değil, metne sadık kalmaya yönelik bir zorunluluktur. Görüldüğü üzere, İngilizcede "intangible, Fransızcada "immatériel", Azerbaycan dilinde "gayrimaddi" veya Türkçede "somut olmayan" ifadeleri, "soyut" kelimesinin yerine kullanılmamıştır. Soyut kelimesi kültürel miras için daha çok "manevi" kelimesini karşılayabilir ki, Sözleşme maddi ve manevi bütün unsurlarıyla büyük çoğunluğu folklor alanında beliren kültürel mirası korumak istediğinden bu yetersiz kalacaktır. Unutmayalım ki, Türkiye'deki adlandırmalar da benzer gelişmelere sahiptir. 1966 yılında kurulan Millî Folklor Enstitüsü bünyesinde "Maddi Kültür" ve "Manevi Kültür" diye iki şube bulunmaktadır (Karagülle 1999).

Daha önceki bölümlerde de dokunulduğu şekliyle 2003 Sözleşmesi, obje ve yapıyı değil süreci, aktarımı ve yaşatmayı korumak istediği için üretilebilir olan ve somut olan her şeyin de öğrenim, aktarım ve yeniden üretim sürecini korumayı hedeflemektedir. 2003 Sözleşmesi, "obje" odaklı sözleşmelerdeki gibi müzeye konulmuş bir objeyi korumaya yönelik olmadığından, değerli bir halının, nitelikli karagöz tasvirlerinin veya oyalı bir yazmanın korunmasını değil, onları üreten, yaşatan ve kuşaktan kuşağa aktaran bilgi, gelenek ve birikimin bütün unsurlarıyla korunmasını hedeflemektedir. Belki de somut olmayan teriminin anlamı ve gerekliliği, hem objeyi hem de soyutu birlikte ve toplum içinde ve toplumla beraber korumak isteyen yeni yaklaşımındadır.

Kısacası bütün bu farklı bakış açılarından konuya yaklaşma önerilerimize rağmen, kimi Türk halk bilimi mensupları veya konunun diğer ilgilileri terimin Türkçesini isabetli bulmamaya devam edebilirler. Ancak, bu terim artık hukukidir ve kullanılması gerekmektedir. Atalarımız birinin ismini beğenmediklerinde hem beğenmediklerini ifade etmek hem de karşısındakinin gönlünü kırmamak için "ad dediğin bir gök boncuk" ifadesini kullanırlar ve konuyu kapatırlardı. Biz hayatımız boyunca karşımızdaki kişinin adıyla mı ilgileneceğiz, şahsiyetiyle mi?

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, gerek 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen ana metni, gerek bugüne kadar olağan ve olağanüstü olarak 12 kez toplanan Hükümetler Arası Komitenin çalışmaları, gerek 4 kez toplanan Taraf Devletler Genel Kurulunun aldığı kararları ve gerekse onlarca uzman toplantısında ortaya konulan raporlarıyla on birlerce sayfalık koruma çaba ve çalışmalarına yönelik bir hükümetler arası ve uluslararası koleksiyona ulaşmıştır. Türk üniversitelerinin asıl yapması gereken bu devasa koleksiyonu irdeleyerek akademik ve analitik çalışmalarla bilgi ve birikimlerini ortaya koyarak Türkiye'ye ve dünyaya ışık tutmak olmalıdır. Bu tür akademik ve analitik çalışmaların sonunda Sözleşme'yi, süreçleri ve icra edenleri eleştirmek ve yanlış yapılanları ortaya koymak, doğru yapılanları teşvik etmek mümkün olabilir, bu yolla bilime katkı sağlanabilir.

NOTLAR

1 "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" (No: 5448) 21 Ocak 2006 tarih ve 26056 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

2 Benzer tartışmalar ve sorunlar diğer ülkelerde de görülmektedir. Somut olmayan kültürel miras terimi ve folklor arasındaki ilişkiyi tartışan ve bu iki terimin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu ancak aynı anlama sahip olmadıklarını öne süren bir çalışma için bkz. Safinaz Mohd Hussein, Mahmud Zuhdi Mohd Nor ve Nazura Abdul Manap. (2001) "Bringing Life to Folklore: Problem of Definition." http://www.ukm.my/juum/JUUM%202011/Bringing%20Life%20to%20Folklore.pdf s. 163-168. Erişim tarihi 4 Aralık 2012.

3 Uzmanların somut olmayan kültürel miras terimi konusunda süreç içerisinde yaşadıkları kafa karışıklıklarına ilişkin belgelerden biri somut olmayan kültürel mirasa ilişkin bir sözlük oluşturulmasına yönelik Hükümetler Arası Uzman Toplantılarından biridir. 10-12 Haziran 2002 tarihinde Fransa'nın Paris kentinde gerçekleştirilen toplantıda, ülkelerin UNESCO Millî Komisyonlarına gönderilen bir anket aracılığıyla somut olmayan kültürel mirastan ne anladıkları ve nasıl tanımladıklarına ilişkin görüşleri istenmiştir. 32 ülkenin yanıt verdiği ankette, somut olmayan kültürel mirası tanımlarken "folklor, popüler miras, halk kültürü" gibi terimlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Expert Meeting on "Intangible Cultural Heritage-Establishment of a Glossary." http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00015&categ=2005-2000 erişim tarihi 5 Aralık 2013.

4 Bu yazıda söz edilen bütün Sözleşme, Uzlaşma, Tavsiye Kararı veya Bildirge ve benzeri bir ad taşıyan UNESCO belgelerinin tamamının İngilizce veya Fransızca orijinal metinlerine www.unesco.org, Türkçeye çevrilen bir kısmına ise www.unesco.org.tr adresinden ulaşılabilir.

5 Alan Dundes, *Millî Folklor* dergisinde ve *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* adlı kitapta yer alan "Halk Kimdir" başlıklı makalesinde 19. Yüzyıl folklor anlayışında köysüz kültürlerde folklor olmayacağı görüşü üzerinde durmaktadır.

6 Tavsiye Kararı ve uygulanma süreçleri için Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda

2010 yılında Yerkesh Özer tarafından yapılan *UNESCO'nun 1989 Tarihli Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı'nın Halk Bilimi Çalışmalarına Etkisi* adlı Yüksek Lisans Tezine bakılabilir.

7 Başyapıtlar İlan Programının ayrıntıları ve Kılavuz Belgenin İngilizce metninin Türkçe çevirisi için Sunay Çalış tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı'nda yapılan *UNESCO ve İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları ve Kültür Politikalarına Etkisi (2010)* adlı Yüksek Lisans Tezine bakılabilir.

8 Folklor teriminin farklı kültürlerde ve farklı dillerde farklı tanımlarla ifade edildiği 14-16 Haziran 2013 tarihinde Çin'in Chengdu kentinde gerçekleştirilen "Chengdu International Conference on Intangible Cultural Heritage in Celebration of the Tenth Anniversary of UNESCO's Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage" konferansında da uzmanlar tarafından dile getirilmiştir. Somut olmayan kültürel miras uzmanları, folklor teriminin kolay tanımlanmaya direnen yapısını da terimin tercih edilmeme sebeplerinden biri olarak gösterirler (s.2). http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00015&categ=2013 erişim tarihi 4 Aralık 2013.

9 Bu tartışmalardan biri de 14-17 Mart 2001 tarihinde İtalya'nın Turin kentinde gerçekleştirilen 'Intangible Cultural Heritage-Working Definitions' konulu Yuvarlak masa toplantısıdır. Toplantının Final raporunda "Sorunlu Kavramlar" başlığı altında "geleneksel kültür," "folklor," ve "somut olmayan miras" kavramları tartışılmıştır. Uzmanlar "geleneksel kültür" adlandırmasındaki "geleneksel" teriminin İngilizce ve Fransızcada modernitenin karşısında duran bir anlama sahip oluşuna ve bunun olumsuz çağrışımlarına dikkat çekmişlerdir. Toplantıda dile getirilen bir diğer terim olan "somut olmayan kültürel miras" teriminin de "somut kültürel miras" teriminin UNESCO programlarında kronolojik olarak somut olmayan miras terimini öncelemesinden dolayı en uygun terim olmadığı ancak "gelenek" terimiyle ilişkilendirilen "muhafazakâr" anlamları barındırmadığı ve "miras" kelimesinin geleneği ve kuşaklar arasında aktarımı ima etmesinden dolayı daha kullanışlı olabileceği düşünceleri öne çıkmıştır (s. 11-12). (http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00077-EN.pdf erişim tarihi 5 Aralık 2012

10 2002-2003 yılları arasında yürütülen ve Sözleşme metninin oluşturulmasını amaçlayan Hükümetler Arası Uzmanlar Toplantılarının ilkine rahmetli Prof. Dr. Gürbüz Erginer, sonraki üçüne ise Prof. Dr. M. Öcal Oğuz "Türkiye Uzmanı" olarak katılmıştır. Sözleşme metninin uzmanlarca önerilen her bölümü, üye devletlerin ilgili diplomat ve hukukçularının da katılımıyla tartışılmış ve o dönemde 191 olan UNESCO üyesi devletin görüş ve katkılarıyla şekillenmiş, uzlaşma ile ve herkesin olumlu görüşü alınarak veya kahhar ekseriyet gözetilerek hazırlanmıştır.

11 Sözleşme'nin içeriğine ve uygulanmasına yönelik kayda değer eleştirilerden biri olarak Selcan Gürçayır tarafından *Millî Folklor* dergisinde yer alan yazı örnek gösterilebilir.

KAYNAKLAR

Çalış, Sunay, *UNESCO ve İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları ve Kültür Politikalarına Etkisi, Ankara, 2010.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dundes, Alan, "Halk Kimdir", *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1,* Ankara: Geleneksel Yay., 2008.

Gürçayır, Selcan, "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Üzerine Eleştirel Bir Okuma", *Millî Folklor* Dergisi, Sayı: 92, Kış 2011.

Karagülle, Zerrin, *Millî Folklor Enstitüsü ve Halkbilimi Çalışmalarındaki Yeri,* Ankara 1999. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Oğuz, M. Öcal vd., *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1,* Ankara: Geleneksel Yay., 2008.

Oğuz, M. Öcal, *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?,* Ankara: Geleneksel Yay., 2013.

Özer, Yerkesh, *UNESCO'nun 1989 Tarihli Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı'nın Halk bilimi Çalışmalarına Etkisi,* Ankara 2010. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.